

نقش همه جلوه نقاش شد!

تصویری کردن شعر و نوشته در کلاس هنر

محمدعلی اشرفی
دبیر هنر

اشاره

نزدیک ساختن و منطبق کردن واژه‌های شعر و متن به تصویر و نقاشی یکی از تکنیک‌های مهم در عرصه پرورش خلاقیت هنری دانش‌آموزان است.

در سنت ادبی و هنری سرزمین ما این موضوع سابقه‌ای دیرینه دارد. ترجمان تصویری صحنه‌های شورانگیز شاهنامه و نگارگری از موضوعات عرفانی آثار مولانا و سایر متون ادبی نمونه‌هایی تکامل یافته‌اند که زنگ مفهومی متن را در ذهن بیننده به صدا درمی‌آورند. در این نوشتار با تکیه بر شعر غنی فارسی به این تکنیک به عنوان روشی کاربردی توجه شده است.

کلیدواژه‌ها: تصویری کردن، شعر، کلاس هنر

هر گلی بزنی...

نرود میخ آهنین در سنگ.

او چو خورشید بود و من فانوس
حالت قطره بود و اقیانوس
(افشین علا)

یعنی ای طفل بیندیش و بکار
که همان می دروی آخر کار

و زان دیدن که حیرت حاصلش بود
دلش در چشم و چشمش در دلش بود
(نظامی)

گر به دست تو خدنگی است مرا هم سپریست!

چار چیز آمد که یابد دیده و دل نور از آن
خط خوب و روی خوب و سبزه و آب روان

به خار زار جهان گل به دامنم با عشق
صفای روی تو تقدیم می کنم با عشق
(مشیری)

در کلاس درس یکی از روش های کاربردی که بازخورد و کارایی مناسبی هم دارد، تبدیل کردن تک مصرع ها و تک بیت های تصویری به موضوعی برای تصویرسازی و نقاشی است. زمان درس هنر فرصت بسیار مناسبی است که اصالت هنری بکر و دست نخورده دانش آموزان را شکوفا کنیم و خلاقیت پیش بینی نشده آن ها را در تبدیل کردن متن، شعر و داستان، به تصویر و نقاشی محک بزنیم.

این روش شرط سنی و دوره درسی خاص ندارد اما برای به بار نشستن آن یک الزام جدی وجود دارد و آن این است که آستین معلم و مدرس هنر در مقاطع مختلف پر از سوژه ها و مضامین جاذب و به قولی «دانش آموز پسند» باشد تا این روش به جای باز خورد منفی، با استقبال آن ها روبه رو شود. لازم به یادآوری است که کتاب های درسی، به ویژه درس فارسی، دارای نمونه های مناسبی هستند که می توان از آن ها استفاده کرد. در عین حال، برای بسط موضوع به برخی از نمونه ها، که از ساده به پیچیده تنظیم شده اند و دارای ظرفیت تصویرسازی و نقاشی هستند، نگاهی می اندازیم:

باد آمد و برگ لاله را برد

(نظامی)

سال ها مشعل ما پیشرو دنیا بود

چشم دنیا همه روشن به چراغ ما بود

(شهریار)

سبکبار مردم سبک‌تر روند

•••

با جوانه‌ها، نوید زندگی است

زندگی شکفتن جوانه‌هاست

(مشیری)

•••

هر روز به شاخه گل زرد

پروانه چو بال و پر فشانند

یا بلبلی از درون پر درد

فریاد کند، ترانه خواند

هر سوی فرشته بال گستر

ای دوست مرا به‌خاطر آور

(اسدا... اشتری)

•••

الا ای ساحل امید، سعی عاشقان دریاب

که ما کشتی در این طوفان به سودای تو

می‌رانیم

(ابتهاج)

•••

ملک هستی اجتماع ذره‌هاست

(بختیاری)

•••

ای صبا امشبم مدد فرمای

(حافظ)

•••

مشورت در امور تا نشود

گره از کار بسته وانشود

•••

آیینۀ نگاهت پیوند صبح و ساحل

لبخند گاه‌گاهت صبح ستاره‌باران

(شفیعی کدکنی)

•••

افق رنگی دریاچه چشمان تو را

اختران غرق تماشا که چه چشم‌انداز است!

(شهریار)

•••

جهان چون چشم و خط و خال و ابروست

که هر چیزی به‌جای خویش نیکوست

(شبستری)

•••

ای جوانی چه زود می‌گذری!

(پژمان بختیاری)

•••

نامه را گر می‌بری قاصد زبانی هم بگو

نامه را آهسته بگشا دل در آن پیچیده است

•••

راستی موجب رضای خداست

کس ندیدم که گم شد از ره راست

•••

دلَم گهواره غم‌های عالم

ز مشرق تا به مغرب تاب می‌خورد

(اخوان)

•••

پاییز رنگ و بوی مرا زرد کرده است

سبزم کن ای نسیم لطیف بهاری‌ام

(ولیئی)

•••

سرشار از نمونه‌های تصویرگرایانه است که می‌توان
از آن‌ها در انتخاب مضامین بهره گرفت؛ از جمله:
می‌توان با این خدا پرواز کرد
سفره دل را برایش باز کرد

•••

البته در اینجا یاد کردن از منظومه زیبای «حیدر بابا سلام» استاد
شهریار نیز بسیار بسزاست؛ زیرا به تعبیر ادبا این قطعه زیبا به خاطر
تصویرگری شاعرانه‌اش مانند یک اثر تصویری متحرک است که با
حرکت آرام کلمات و عبور کند آن‌ها اجرا می‌شود.

اشعار پروین اعتصامی نیز علاوه بر سادگی و همه‌فهم بودن
از نظر داشتن ویژگی تصویری و داستانی، منبع قابل استفاده‌ای
برای تمرین بیشتر این شیوه کاربرد است. به خاطر داشته
باشیم که قدرت تصویرسازی از مضامین اشعار و نوشته‌ها و
موضوعات به مثابه یک توانایی هنری در تمام هنرهای تجسمی
امری موردنیاز و ضروری است که باید آن را پرورش داد و
تقویت کرد. آنچه باید به این نکته افزود این است که در مراحل
اولیه ضرورتی ندارد جزء به جزء کلام به تصویر و نقاشی تبدیل
شود بلکه تصویری کردن قسمت‌هایی که امکان آن برای
دانش آموزان وجود دارد، کفایت می‌کند؛ زیرا در این مرحله،
هدف برقراری ارتباط بین کلام و تصویر است.

به نمونه‌هایی از اشعار پروین توجه کنید.

کوشنده همیشه رستگار است

•••

سرمایه راستی به دست آر

•••

چراغ هنر شمع راه تو باد

وصله ناجور است.

•••

به پرستو، به گل، به سبزه درود
به، شکوفه، به صبحدم، به نسیم
به بهاری که می‌رسد از راه

(مشیری)

•••

بیگانگی نگر که من و یار چون دو چشم
همسایه‌ایم و خانه هم را ندیده‌ایم

(صائب)

•••

آری به اتفاق جهان می‌توان گرفت

(حافظ)

•••

جز طریق راستی راهی مپوی

(رسا)

•••

بکش دشواری منزل به یاد عهد آسانی

(حافظ)

•••

تیزترک گام زن منزل ما دور نیست!

(اقبال)

•••

ای «رسا» جمله دانش‌آموزان

باید این نکته را بیاموزند

مردمان موفق امروز

کودکان جسور دیروزند

(دکتر رسا)

•••

به گیتی نام ایران جاودان باد

هماره خاک پاکش درامان باد

(دکتر رسا)

•••

در میان شعرای معاصر، شعر زنده‌یاد قیصر
امین‌پور به دلیل آشنا بودن وی با هنر نقاشی

صحبت سنگ و سیو راست نیاید هرگز

•••

صید غافل زحمت صیاد را کم می کند

•••

عافل به کنار جوی تا پُل می جُست

دیوانه برهنه پای از آب گذشت

•••

هرجا که پری رخی است، دیوی با اوست

•••

در گفت‌وگو با نقاشان و نگارگران بزرگ کشورمان، استفاده همیشه‌گی آنان از گنجینه شعر و ادب فارسی به عنوان مهم‌ترین منبع الهام مورد تصدیق قرار گرفته است. این روش کاربردی، مقدمه‌ای برای وصل کردن دانش‌آموزان به منبع غنی، سرشار و پایان‌ناپذیر ادبیات فارسی است که در ساحت زرین هنر می‌تواند نقش زیربنایی و قوام‌دهنده پایه فکری داشته باشد و به خلاقیت هنری دامن زند.

ملاحظه می‌شود که در این مضامین می‌توان طیفی از مصداق‌های عینی تا مفاهیم انتزاعی از آسان به پیچیده یا از واقعیت به ذهنیت را دسته‌بندی کرد و کارایی آن‌ها را در آزمایشگاه هنری کلاس سنجید.

به‌طور حتم، به دلیل پیش‌بینی ناپذیر بودن موضوع و نحوه برخورد هنری بچه‌ها با سوژه‌های مطرح شده، نتیجه کار بسیار جذاب خواهد بود. نگارنده تجربیات عینی و ارزنده‌ای از لایه‌های جمال‌شناختی دانش‌آموزان با این روش کسب کرده که حتی برای معلمان نیز درس‌آموز است.

از مرحله سوژه‌های شعری که عبور کنیم برخی از نویسندگان قدرت تصویرسازی خود را در متن‌ها و داستان‌های نگاشته شده به زیبایی به‌کار گرفته‌اند. برای نمونه، ترجمه یکی از اشعار «آلفرد تنیسون»، ادیب و نویسنده معروف انگلیسی، واجد ویژگی تصویری فوق‌العاده‌ای است که در این شعر با عنوان «شکوه عقاب» آمده است:

عقاب، این پرنده شکوهمند را می‌بینی

که چگونه بر صخره‌های بلند چنگ می‌اندازد

در زمین‌های پهناور دوردست، نزدیک به خورشید
پرواز می‌کند

و چون می‌نشیند، آسمان لاجوردین همچون
حلقه‌ای برگردن اوست.

دریای مواج در زیر پایش می‌خزد

•••

به این فهرست می‌توان شمار قابل توجهی از اشعار و عباراتی را که در درازنای زمان به ضرب‌المثل‌های تصویری تبدیل شده‌اند، اضافه کرد!

صفای هر چمن از روی باغبان پیداست

•••

سیلاب نپرسد که ره خانه کدام است؟

•••

کلوخ‌انداز را پاداش سنگ است

•••

شغالان جای شیران را گرفتند

•••

سبزه بر سنگ نروید چه گنه باران را؟

•••

طبل رسوایی ما بر سر بازار زدند

•••

آب در هاون کوبیدن.

او از فراز دیوارهای مرتفع کوه به دریا می‌نگرد
و به‌ناگاه چون صاعقه بر سر صیدی فرود می‌آید.^۲

تصویرهای آفریده شده در این شعر در هماهنگی با اجزای کلمات بسیار دیدنی است؛ تا آنجا که دکتر حسین الهی قمشه‌ای در توصیف این ترجمه شعری می‌نویسد:

«این شعر بسیار به نقاشی نزدیک شده است و نشان می‌دهد که با قلم نیز مانند قلم‌مو می‌توان نقاشی کرد و گاه نقشی خوش‌تر و بهتر و بادوام‌تر آفرید. یکی از امتیازات شعر بر نقاشی این است که نسخه اصلی ندارد که در موزه‌ای باشد و دیگران نقش آن را در کتاب ببینند یا گاهی برای دیدنش به موزه روند، بلکه شعر برای همه کس نسخه اصلی است.^۳»

نکته جالب‌تر اینکه شعر ظرفیت آن را دارد که یک معنی بسیار بزرگ را در خود بگنجانند؛ به طوری که از یک مصرع یا بیت آن به عنوان شعاری محوری برای رخداد‌های بزرگ جهان استفاده شود. برای نمونه، «هیئت انتخاب شعر المپیک سال ۲۰۱۲ لندن به سرپرستی کارول آن دافی، که ملک‌الشعرا انگلستان است، پس از بررسی ۳۶۰ شعر و جمله، بالاخره بخشی از شعر آلفرد تنیسون را انتخاب کرد. این گروه به دنبال متنی بودند که به نحوی بیان‌کننده تلاش، شکوه و بُرد و باخت ورزش المپیک باشد و سرانجام از میان آثار بررسی شده سطر «تلاش کردن، پوییدن، یافتن و تسلیم نشدن» را از آن شاعر بزرگ برگزیدند.^۴»

ملاحظه می‌شود که این سطر عمیق و پرمعنا از زوایای گوناگون می‌تواند منبع الهام برای خلق اثر نقاشی، طراحی، گرافیک و حتی خوشنویسی به حساب آید و همچنان که شعار المپیک جهانی قرار گرفته است، می‌تواند موضوع دست‌ورزی هنری و قلم‌گردانی آزادانه بچه‌ها در کلاس نیز باشد.

می‌دانیم که تبدیل نوشته به اثر هنری، آن هم به شکل کلاسیک و کاربردی، کار تازه یا بدیعی نیست و هر کدام از معلمانی که این نوشته را مطالعه می‌کنند، تجربیاتی ارزنده از این دست را خود به عنوان خاطرات دلنشین تدریس به یاد می‌آورند. در عین حال، استفاده از این روش به عنوان یک «روش تدریس فعال» نیز گاهی مغفول می‌ماند و علت تأکید در این نوشتار فقط یادآوری و تأکید بر بهره‌گیری از آن است. باید توجه داشته باشیم که در این روش به دنبال آن نیستیم که حتماً انتظارات معلم هنر در رعایت اصول و مبانی هنرهای تجسمی توسط دانش‌آموزان برآورده شود بلکه هدف، بالابردن قدرت تصویرسازی از متن و به‌راه انداختن چرخ تصویرسازی خیالی دانش‌آموزان است تا هر کس آزادانه و بدون قید و بند، زبان هنری و شخصی خود را به کار گیرد. اتفاقاً برخورد هوشمندانه معلم هنر در

آزاد گذاشتن ذهن و ضمیر و دست بچه‌ها شیوه‌ای است که با بهره‌گیری از آن، می‌توان آرام‌آرام مبانی و اصول را در جریان کار به دانش‌آموزان یادآوری کرد.

این شیوه اگر در کلاس درس هنر نهادینه شود، بی‌تردید تأثیر خود را در بیرون از کلاس نشان خواهد داد؛ زیرا آثار بچه‌ها نمایشگاهی از نگارخانه خیال خلاق هنری آن‌هاست که در تمام مدرسه قابل به نمایش گذاشتن و تماشاست. بروز این احساس هنری به دلیل آنکه با ضمیر ناخودآگاه بچه‌ها مرتبط است، پایانی ندارد و می‌توان دمام دست‌چین‌های تازه و تازه‌تری از آن را برای سفره هنر مدرسه به ارمغان آورد.

اما تأکید نهایی همان است که شکل‌آفرینی از موضوع نوشتاری، مستلزم انس پیوسته معلم با ادبیات یا حداقل، بهره‌گرفتن از ادبا و گفت‌وگو با آنان یا همنشینی با آثار ادبی است که دست‌مایه اولیه را برای این روش فراهم می‌کند.

ببینی نوشت

۱. نگاه کنید به کتاب ارزشمند «فوت کوزه‌گری، مثل‌های فارسی و داستان‌های آن»، زیر نظر مصطفی رحماندوست، انتشارات مدرسه. در این کتاب دو جلدی ضرب‌المثل‌های شیرین زبان فارسی همراه با داستان‌های مرتبط با آن‌ها به تفصیل ذکر شده است. بسیاری از این ضرب‌المثل‌ها قابلیت تبدیل شدن به تصویر و نقاشی را دارند و مطالعه آن‌ها موجب غنی‌شدن ذهن معلمان و همکاران هنری در ارتباط با ظرفیت‌های زبان فاخر فارسی و موضوع مورد نظر می‌شود. در این کتاب برخی از ضرب‌المثل‌ها به تصویر تبدیل شده‌اند.
۲. ترجمه شعر «شکوه عقاب» اثر آلفرد تنیسون در کتاب در قلمرو زرین (ص ۵۳۵)، ترجمه حسین الهی قمشه‌ای، انتشارات سخن، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۰.
۳. همان منبع، ص ۵۳۵.
۴. روزنامه ابرار ۱۳۸۹/۱۲/۱۱، صفحه «آیینة هنر».